

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5889>

Data przesłania artykułu: 1 stycznia 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 31 sierpnia 2020 r.

OBRAZ PTAKÓW MITYCZNYCH (STRATIM I GAMAJUN) W WYBRANYCH WIERSZACH KONSTANTINA BALMONTA I ALEKSANDRA BŁOKA

Agnieszka Potyrańska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2923-580X>

e-mail: agnieszka.potyrska@poczta.umcs.lublin.pl

Abstrakt: W twórczości modernistów rosyjskich często spotykamy mitopoetyckie obrazy rajszych ptaków, występujących pod różnymi postaciami i imionami: Alkonost, Sirin, Stratim, Gamajun, Żar-ptak. Niekiedy określa się je ogólnie: „rajski ptak”. Przedmiotem badań są wybrane wiersze Konstantina Balmonta i Aleksandra Błoka, w których pojawia się motyw Stratima i Gamajuna. Naszym celem jest prześledzenie, w jakim stopniu rosyjscy poeci wykorzystują słowiańskie tradycje ludowe i odzwierciedlają je w swoich utworach oraz w jakim stopniu modyfikują odwieczne motywy. Rozpatrywanie motywów zaczerpniętych z mitologii i folkloru w wielu kontekstach dąży do ich hermeneutycznej interpretacji. Analizie poddany został poetycki język analizowanych utworów. W wyniku przeprowadzonych badań wykazano, że tradycyjny obraz ptaków mitycznych w wielu przypadkach ulega poetyckiej transformacji, a ich podstawowa semantyka ulega przekształceniu.

Słowa kluczowe: ptaki mityczne, modernizm, mitologia słowiańska, Aleksandr Błok, Konstantin Balmont, ptak rajski

Submitted on January 1, 2020

Accepted on August 31, 2020

IMAGE OF MYTHICAL BIRDS (STRATIM AND GAMAJUN) IN SELECTED POEMS BY KONSTANTIN BALMONT AND ALEXANDER BLOK

Agnieszka Potyrańska

Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2923-580X>

e-mail: agnieszka.potyranska@poczta.umcs.lublin.pl

Abstract: In the works of Russian modernists, we often find mythopoetic images of paradise birds, appearing in various forms and names: Alkonost, Sirin, Stratim, Gama-jun, Firebird, and they are sometimes generally described as “paradise birds”. The subject of the study are selected poems by Konstantin Balmont and Alexander Blok. The goal is to trace to what extent Russian poets use Slavic folk traditions and reflect them in their works and to what extent they modify eternal motifs. Consideration of motifs taken from mythology and folklore in many contexts strives for their hermeneutic interpretation. The poetic language of the given works is analysed and, as a result of the conducted research, it was shown that the traditional image of mythical birds undergoes a poetic transformation, and their basic semantics are transformed.

Keywords: mythical birds, modernism, Slavic mythology, Alexander Blok, Konstantin Balmont, bird of paradise

Jednym z często pojawiających się wątków w mitologiach różnych narodów jest motyw ptaków. Badacze stworzyli pewne klasyfikacje, pozwalające pogrupować te mityczne istoty:

Условная орнитология позволяет выделить пять крупных семейств сказочного царства пернатых, а именно: презлющих демонических птиц; птиц гигантов с увесистой тушкой и не менее тяжелым характером; божественных птиц; райских птиц с ангельскими голосами и, наконец, просто хороших птиц с доброй, отзывчивой душой и чрезвычайно полезными для человека свойствами” [Вовк 2006, 303].

W mitologii słowiańskiej ptaki odgrywają ważną rolę już od pierwszych dni stworzenia świata. Szara kaczka ratuje ziemię tonącą w wodach oceanu, gdy po zanurkowaniu w głębinach wody przynosi w dziobie grudę piachu, z którego Swaróg odbudował trwały ląd. Następnie kaczka składa dwa jaja: złote i żelazne, w których znajdują się Jawia i Nawia (dwa przeciwieństwa: życie i śmierć, dobro i zło, prawda i krzywda). Ze złotego jaja wyleciał Ptak-Matka Swa, Orzeł, groźny ptak Stratim, mistrz sztormów morskich; proroczy ptak Gamajun, sokoły Finist i ognisty Rarog. Z żelaznego jaja wyłonił się Czarny Kruk, Łabędź – ptak ze smutną twarzą, groźne ptaki Gryf i Mogul, a także ptak o słodkim głosie Sirin, który swym śpiewem wabił do królestwa zmarłych [Шахматова 2014, 131].

Przekazy w zakresie postaci z mitologii słowiańskiej są niejasne, a więc także klasyfikacja i opis słowiańskich ptaków mitycznych, których korzenie sięgają czasów literatury staroruskiej, nie są jednoznaczne. Wszystkie one przedstawiają ptaki mityczne w postaci hybrydalnej: połowa kobiety i połowa ptaka o anielskim głosie. Alkonost, ptak morski, po raz pierwszy wspomniany w księdze *Шестоднев* autorstwa bizantyjskiego ojca kościoła Bazylego Wielkiego (IV wiek), żyje w morzu i składa jaja wprost do wody. W ciągu siedmiu dni, gdy jaja są wysiadywane, a potem jeszcze kolejny tydzień w okresie dokarmiania młodych na morzu panuje spokój. W źródłach staroruskich Alkonost potrafi sterować żywiołami i z tego powodu uważany jest za symbol boskiej opatrności i miłosierdzia. Z kolei wiesz-czy Gamajun jest wysłannikiem bogów słowiańskich i słodkim głosem śpiewa boskie hymny. Posiada wiedzę o wszystkich wydarzeniach z przeszłości, teraż-niejszości i przyszłości, dlatego też jest symbolem wiedzy starożytnych mędrców. Antagonistą Gamajuna jest Sirin, którego rodowód sięga greckich syren. Sirin jest wysłannikiem podziemnych bóstw, wcieleniem mrocznych sił i śmierci. Piękny głos tego ptaka hipnotyzuje człowieka, przynosząc mu błogi sen bez przebudzenia [Вовк 2006, 309].

Motyw ptaka rajskiego jest bardzo popularny w literaturze modernizmu rosyjskiego. Występuje on pod różnymi postaciami i imionami: Alkonost, Sirin, Stratim, Gamajun, Żar-ptak. Istoty te były źródłem inspiracji twórczej zarówno dla poetów, jak i dla malarzy czy kompozytorów. Z najbardziej znanych realizacji tego motywu należy wymienić obrazy Wiktora Wasniecowa, Iwana Bilibina, Michała Wrubiela, a także rzeźby Siergieja Konionkowa czy muzykę Igora Strawińskiego. W okresie Srebrnego Wieku w Rosji funkcjonowały także wydawnictwa pod nazwami „Сирин” (Sankt Petersburg 1912–1915), „Алконост” (Piotrogród 1918–1923) [Спивак 2008, 132–137], „Жар-птица”.

Niniejsze rozważania poświęćmy obrazowi ptaków Stratim i Gamajun w tradycji kulturowej oraz w wybranych wierszach Konstantina Balmonta i Aleksandra Błoka.

Стратим

Птица птицам всем есть морской Стратим,
Взор его – огонь, а перо – как дым,
Он крылом своим обнимает мир,
Всех живых зовёт на всемирный пир.

[Бальмонт 2010, II, 354]

W podstawowym źródle dotyczącym wierzeń pogańskich Słowian, znanym jako *Голубиная книга*, mowa jest o ptaku, będącym matką wszystkich innych ptaków. Nosi on różne imiona: Стратим, Страфиль, Стафиль, Страхиль. Etymologicznie imię Stratim wywodzi się od nazwy „struś” (ros. „страус”) niewłaściwie zaadaptowanej na gruncie kultury rosyjskiej:

Стратим не диво-петух, а страус. Когда-то давно русские толкователи столкнулись с этим словом в греческом тексте и, птицу такую не зная, просто переписали наименование славянскими буквами. Таким образом появился Стратим, а в некоторых написаниях Страфил [*Энциклопедия славянской культуры...* 2013, 264].

Jeśli zaś chodzi o jego wygląd, to przedstawiany był jako ogromny ptak z maleńką głową na cienkiej szyi, z haczykowatym dziobem, długim korpusem i z jednym skrzydłem uniesionym do góry [*Ibidem*].

Zgodnie z legendami ptak ów żyje w oceanie/morzu, tam też wychowuje swe potomstwo. Ponadto otacza swym skrzydłem cały świat, roztaczając opiekę:

Стратим-птица всем птицам мать.
Почему же она всем птицам мать?
Живет Стратим-птица на океане-море
И детей выводит на океане-море,
Держит мир весь белый под правым крылом. [*Голубиная книга...* 1991, 40]

Istnieją również inne legendy, zgodnie z którymi Stratim jest obrońcą świata: „По другим преданиям Страфиль-птица укрощает бури, а на ночь прячет под свое крыло солнце, чтобы утром опять подарить свет. Или же прячет под крылом землю, спасая её от бед вселенских” [*Бычков 2008, 184*].

Rys. 1. *Стратим-птица – владычица океана* (XVII wiek)
 [Древнерусский словарь, online]

Ruch skrzydeł tego ptaka powoduje burzę na morzu, w wyniku której toną statki [Бычков 2008, 184]:

Топит она корабли гостевые
 С товарами драгоценными. [Бычков 2008, 184]

Jak podają źródła, w rękopisie ruskim przeczytać można następujący opis:

Есть кур, головой достигает неба, а море ему до колена; когда солнце омывается в океане, тогда океан колыхается, и начинают волны бить кура под перья, он же, ощущая волны, кричит „кокореку”, что значит „Господи, яви миру свет!” [Энциклопедия славянской культуры... 2013, 264].

Odzwierciedlenie tych wierzeń znajdujemy i w dziele *Голубиная книга*:

Когда Стратим встрепенется
 Во втором часу по полуночи,
 Запоют все петухи да на всей земле.
 Потому-то Стратим-птица всем птицам мать. [Голубиная книга... 1991, 41]

Po tym krótkim wstępie przedstawiającym pochodzenie i semantykę ptaka Stratim w tradycji kulturowej prześledźmy obraz tej mitycznej istoty w twórczości modernistów rosyjskich. Postać Stratima zainteresowała Konstantina Balmonta, który poświęcił jej wiersz *Птица Стратим* (1907). Protagonista mówi o różnych ptakach, nie umniejszając ich cech, takich jak piękno, siła, kolorowe upierzenie, zdolności szybkiego poruszania się, piękny głos:

Есть много птиц, красивых, сильных,
 Проворных, злых, любвеобильных,
 Не умеряющих свой пыл,
 Цветистых в ярком опереньи,
 Прекрасных в беге, в лёте, в пеньи,
 В двойном размахе вольных крыл.
 Есть много птиц, и плещет слава
 Орла, и финикса, ксалава,
 Молва о них – как светлый дым,
 И древен ворон в снах богатых. [Бальмонт 2010, II, 464]

Wychwalając zalety skrzydlatych istot, podmiot liryczny podkreśla, że Stratim przewyższa je swym pięknem. W dodatku istnieje on poza czasem i przestrzenią, co uwidacznia jego nadzwyczajność:

Но всех прекрасней меж крылатых
 Всемирно-грезящий Стратим. [Бальмонт 2010, II, 46]

Ostatnia strofa wiersza wyjaśnia czytelnikowi, kim jest ów ptak i dlaczego jest niezwykły – podkreślony zostaje jego niezemski status. Statim ma pewne cechy typowe dla wszystkich ptaków, a mianowicie możliwość lotu, ale w tym przypadku jest to niejaki zawieszenie między wodą a niebem. Co ważne, skrzydła ptaka obejmują cały świat:

Он неземной, он вечно в Море
 От края к краю, на просторе,
 Простёр он в мире два крыла. [Бальмонт 2010, II, 464]

Ponadto, Balmont mówi o nadprzyrodzonej zdolności Stratima do przyzywania światła w środku nocy, dzięki której ptak sam jest nosicielem światłości:

И чуть он в полночь встрепенётся,
 Весь Океан восколыхнётся,
 Познав, что вновь Заря светла. [Ibidem]

Podobny motyw odnajdujemy w innym wierszu tego poety – *Птицы* (1908). Podmiot liryczny utożsamia się z latającymi istotami, jednak z jakiegoś powodu nie może wzbić się wysoko ponad ziemię, gdyż ciąży nad nim problemy, troski dnia codziennego. Skłania to protagonistę do rozmyślań na temat tego, co pozwala innym ptakom wnosić się beztrąsko w powietrzu. Każdy z wymienionych w wierszu ptaków ma bogatą symbolikę, lecz kierując się wskazówkami Mieletyńskiego, nie będziemy jej w tym miejscu szczegółowo rozpatrywać:

Анализируя мифологический символизм, нужно избегать двух крайних позиций: видеть в символах только поэтические сравнения и, наоборот, полностью отождествлять объект-знак и объект-референт (подлинный объект, обозначаемый), которые находятся в отношении партиципации. Конкретные объекты, хотя они стали символами, не перестают быть самими собой и обладать некоторыми специфическими эмоциями [Мелетинский 2001, 26].

Podmiot liryczny wiersza *Птицы* pragnie być swobodny jak orzeł, ale unie-możliwia mu to szara codzienność, zazdrości albatrosowi eksplorowania prze-strzeni nadmorskich, podczas gdy sam czuje się ograniczony przez samego siebie, mógłby wznosić się jak kondor, ale do tego potrzebne są marzenia:

Я сейчас летаю низко над землёй,
Дух забот вседневных виснет надо мной.

Можно ль быть свободным огненным орлом.
Если ты притянут этим тусклым днём?

Можно ль альбатросом ведать ширь морей,
Если ты окован тесностью своей?

Можно, о, возможно кондором летать,
Если отрешённо будешь ты мечтать. [Бальмонт 2010, III, 169]

Okazuje się, że najbliższy protagoniście jest Stratim poprzez związek ze Słoń-cem, które jest wielowymiarowym i wieloznacznym symbolem w twórczości Bal-monta:

Можно, быть возможно птицею Стратим,
Раз ты в высших числах, с Солнцем, только с ним. [Ibidem]

Motyw ptaka Stratima w kontekście światła jest popularny w literaturze rosyj-skiej. Tytułem przykładu przytoczymy fragment opowiadania Aleksieja Remizowa pt. *Ховала* z tomu *Посолонь* (1907)¹:

¹ Także w opowiadaniu Remizowa *Крылат-Камень* występuje postać Stratima. Ptak ów pojawia się nad morzem i żąda od marynarzy ofiary. Głuchoniemy chłopak sam rzuca się w morską otchłań. Po wielu latach wraca w swe rodzinne strony jako piękny młodzieniec o mocnym głó-sie. Podczas spotkań towarzyskich opowiada różne legendy, m.in. o ptakach Sirinie, Alkonoście i Gamajunie, ale nigdy nie wspomina o Stratimie. Gdy jego życie dobiega kresu, prosi swych bli-skich, aby pochowano go na wyspie, na której uprzednio wyciosali z kamienia ogromny pomnik ptaka o kobiecej twarzy.

И куда-то улетела Страфиль-птица. Страфиль-птица – мать птицам – свет забыла. А когда-то любила свой свет: когда нашла грозная сила, и мир содрогнулся, Страфиль-птица победила силу, схоронила свет свой под правое крыла [Ремизов 1996, 178].

Jak wynika z przytoczonych informacji, Balmont mówi mało o głównym bohaterze swoich wierszy. Z tradycyjnych wierzeń ludowych pozostała informacja o miejscu przebywania (morze) i o zdolności budzenia dnia. Zauważmy, że Stratimowi podlegają trzy żywioły: powietrze (*От края к краю, на просторе, / Простёр он в мире два крыла*), woda (*И чуть он в полночь встрепнётся, / Весь Океан восколыхнётся*) oraz ogień (tu: słońce: *Познав, что вновь Заря светла*). Nie podlega mu zaś ziemia, ponieważ sam jest zawieszony w powietrzu. Taką symbolikę Stratima proponuje Balmont w wierszu *Правда* (1897). Odnajdujemy tu klasyczne elementy folklorystyczne dotyczące legend o Stratimie: potężny ptak żyjący na morzu, w oddaleniu, łączy żywioły (tu: wodę i ogień), jest potężny, a ruch jego skrzydeł wzburza morze i powoduje nadejście dnia/słońca, które symbolizuje tytułową prawdę:

С той поры на синем Море,
Там, где вал непобедим,
Правды ждёт с огнём во взоре
Птица мощная Стратим.

И когда она протянет
Два могучие крыла, –
Солнце встанет, Море грянет:
„Правда, Правда в мир пришла!” [Бальмонт 2010, II, 160]

Podsumowując dotychczasowe analizy, należy stwierdzić, że Konstantin Balmont niewątpliwie znał przekazy mitologiczne dotyczące Stratima i wiele z nich wykorzystał w swoich utworach. Warto jednak zauważyć, iż w omawianych wierszach Balmonta brakuje informacji o tym, że Stratim jest matką wszystkich ptaków, nic też nie wiemy o ewentualnych ptasich dzieciach. Być może poeta odwołuje się do czytelniczej kompetencji i znajomości semantyki tego mitologicznego ptaka, skupiając swą uwagę na najważniejszych cechach, czyli niezwykłości Stratima i jego przewadze pod względem wyglądu i zdolności nad innymi skrzydlatymi istotami.

Гамаюн

Прилети, Гамаюн, птица вещая,
через море раздольное,
через горы высокие,
через темный лес, через чисто поле.
Ты воспой, Гамаюн, птица вещая,
на белой заре, на крутой горе,
на ракиговом кусточке,
на малиновом пруточке.

[Асов 2011, 4]

Rajski ptak Gamajun² przywędrował do folkloru ruskiego z wierzeń irańskich („Хомаюн³ в персидском языке означает «счастливый, августейший» [Шахматова 2014, 131], według innych źródeł perskie słowo *homajuni* oznacza „carski” [Былинин, Магомедова 2012, 43]) i określa magicznego ptaka przepowiadającego szczęście. Mit o Gamajunie przybył na Ruś ze wschodnich muzułmańskich legend i podań. Legendarny czarodziejski ptak miał zdolność zwiastowania wybrańcowi faktu objęcia władzy. Graficzne przedstawienie Gamajuna jest często spotykane na staroruskich przedmiotach (sztandary, narzędzia, zbroje itp.) [Бень 1985, 132]. „Она же птица Хумай в Сибири и Иране, Гаруда в Индии, Хуан в Китае. Ее песня предвещает явление новой династии русских царей” [Асов 2011, 243].

² *Словарь русских народных говоров* podaje następujące wyjaśnienie słowa *гамаюн*: „1. заботливый, усердный, трудолюбивый человек; 2. батрак; 3. человек, находящийся постоянно в движении, непоседа, суетливый человек; 4. шумливый, бранчливый человек, буян; 5. тот, кто любит много разговаривать или кричать; 6. человек, постоянно ноющий, недовольный своей судьбой; *гамаюн* и *гомоюн* прозвище человека с какими-либо особенностями речи, отличными от местной речи” [*Словарь русских народных говоров...*, 128–129]. O leksykalnej analizie słowa *гамаюн* zob. [Романов 2014, 80–81].

³ W opowiadaniu *Тень птицы* Iwan Bunin wykorzystuje ten mit do opisu wielkiego znaczenia upadłego Imperium Bizantyjskiego: „Легкое головокружение туманит меня при взгляде в бездну подо мною, раскрывается в ней целая необозримая страна, занятая городами, морями и таинственными хребтами Малоазийских гор – страна, на которую пала «тень Птицы Хумай». Кто знает, что такое птица Хумай? О ней говорит Саади: ««Нет жаждущих приюта под тенью совы, хотя бы птица Хумай и не существовала на свете!» И комментаторы Саади поясняют, что это – легендарная птица и что тень ее приносит всему, на что она падает, царственность и бессмертие. Песнью Песней, чудом чудес, столицей земли называли город Константина греческие летописцы. Молва всего мира объясняла его происхождение божественным вмешательством. Одна легенда говорит, что на месте Византии орел Зевса уронил сердце жертвенного быка. Другая – что основателю ее было повелено основать город знаменем креста, явившимся в облаках над skutарийскими холмами, «при слиянии водных путей и путей караванных». Но восточный поэт сказал не хуже: Здесь пала тень птицы Хумай” [Бунин, I, 514–515].

Współczesne badania pokazują, że obraz ptaka Gamajuna był bardzo słabo związany z folklorem staroruskim, a pierwsza wzmianka pojawia się w traktacie filozoficznym aleksandryjskiego uczonego i podróżnika znanego jako Kosmas Indikopleustes [Былинин, Магомедова 2012, 42].

Rys. 2. W. Wasniecow, *Гамаюн – птица вещая* (1897)
[Музеум Сзтук Пякных в Дажестане (online)]

Kolejne informacje o ptaku Gamajunie odnaleźć można w korespondencji Rosjan z Persami, z której wynika, że słowem „Gamajun” określano szkatułkę lub kufel w kształcie ptaka [Былинин, Магомедова 2012, 42–43].

Warto zauważyć, że jeden z największych i najdokładniejszych zbiorów opisów postaci i zjawisk mitologicznych – *Мифы народов мира* pod redakcją Siergieja Tokariowa – nie zawiera wpisu poświęconego temu ptakowi. Jeśli zaś sięgniemy do innych słowników mitologicznych, odczytamy tam następujące opisy: „Гамаюн – вещая райская птица, не имеющая ног. Слетая весною из рая на Землю, приносит с собою райское благоухание” [Бычков 2008, 62]. *Энциклопедия славянской культуры* podaje: „Фантастическая райская птица, персонаж апокрифов и духовных стихов. Выступает «вещей птицей». (...) Представляли эту птицу с женским лицом и станом до пояса” [*Энциклопедия славянской культуры...* 2013, 252]. Najobszerniejszy opis Gamajuna przytoczony

został w pracy Szaparowej pt. *Краткая энциклопедия славянской мифологии*, gdzie oprócz już przytoczonych informacji odnajdujemy kolejne:

Гамаюн (...) в русской традиции выступала как олицетворение бури, грозы. Считалось, что когда летит Гамаюн, с восхода солнечного приходит смертоносная буря (...). Гамаюну приписывали способность управлять погодой, вызывать сильный ветер и пр. Помимо этого, ее нередко наделяли чудесным голосом, способным зачаровать того, кто ее слушает [Шапарова 2001, 206–207].

Jak powiedziano wyżej, ptaki mityczne stanowiły inspirację twórczą dla artystów. W kulturze rosyjskiej jednym z najbardziej znanych artystycznych wizerunków Gamajuna jest obraz Wiktora Wasniecowa *Гамаюн – птица вещая* (1897). Zastanawiające jest, skąd malarz zaczerpnął informacje o ptaku, którego zilustrował na swym obrazie i który stał się źródłem inspiracji dla wielu poetów i pisarzy. Według badaczy artysta studiował literaturę zawierającą opisy tego ptaka, przygotowując ilustracje do książki *Великокняжеская, царская и императорская охота на Рысу* (1896–1911) Nikołaja Kutierowa [Былинин, Магомедова 2012, 45]. Jednak istota przedstawiona na obrazie ma niewiele wspólnego z mitycznym Gamajunem, jest to pewnego rodzaju kontaminacja motywów związanych ze staroruskimi ptakami [Былинин, Магомедова 2012, 45]. Jak pisze Izabella Malej:

Malarz stworzył tu mit o rajskim ptaku *ab novo*, sięgając do źródeł archetypalnych i filtrując je przez własne wyobrażenia. Z artystycznego punktu widzenia mamy do czynienia z permutacją, i to dwójakiego rodzaju: naturalistyczną oraz stylistyczną. Zabieg ów w ujęciu Wasniecowa polega na przekształceniu układu określonych elementów przez ich imaginacyjne połączenie, nieodpowiadające rzeczywistości. W ten sposób powstaje twór mieszany, który w częściach (głowa kobiety, tors z ptasiimi skrzydłami, łapy ze szponami) odpowiada wprawdzie naturze, lecz jako całość stanowi układ fantastyczny [Malej 2019, 33].

Przypomnijmy, że mityczny Gamajun był carskim ptakiem zwiastującym szczęście. Na obrazie Wasniecowa zaś jest on mroczny, niespokojny. Do tego motywu sięgnął także Aleksander Błok, pisząc wiersz pt. *Гамаюн, птица вещая* (1899), będący komentarzem do obrazu Wasniecowa⁴. Wiersz Błoka z kolei stał się inspiracją dla Dymitra Szostakowicza, który stworzył cykl wokalny pt. *Семь стихотворений А. Блока*, op. 127 (premiera odbyła się 28 października 1967 roku)⁵.

⁴ Błok jest także autorem wiersza *Сирин и Алконост. Птицы радости и печали* (1899), który również stanowi komentarz do obrazu Wasniecowa.

⁵ Wiersz *Гамаюн...* jest wykonywany jako drugi: „остродраматический романс «Гамаюн – птица вещая» (№ 2) с тяжелой поступью фортепиано, сопровождающей голос пророческой птицы, полный отчаяния и страха. Тихое, словно отрешенное инструментальное заключение

W wierszu pt. *Гамаюн, птица вещая* Błok, podobnie jak znakomity malarz, modyfikuje tradycyjny obraz Gamajuna. „Языческий персонаж помогает поэту через движение истории осмыслить судьбу России, пророчески предрекая и предвещая ее грядущие беды и несчастья” [Маркин 2009, 236]. Z pierwotnej semantyki postaci pozostaje jedynie jego miejsce przebywania (wody). Jak podają źródła, Gamajun żyje w przestworzach mórz, wlatuje pod niebiosa. Wyobrażano sobie, że ptak ów wylatuje z fali morskiej [*Энциклопедия славянской культуры...* 2013, 252]. Zachowany zostaje również sposób komunikacji ptaka (przepowiadanie i śpiew):

На глядах бесконечных вод,
Закатом в пурпур облеченных,
Она вещает и поет [Блок 1955, 15]

W odróżnieniu od dumnego, pewnego siebie carskiego ptaka Gamajuna z mitologii, ptak w wierszu Błoka jest bezsilny, przygnębiony:

Не в силах крыл поднять смятенных... [Ibidem]

Tradycyjną rolą Gamajuna było przepowiadanie szczęścia, pozytywnych wydarzeń, nadchodzącej radości [*Энциклопедия славянской культуры...* 2013, 252]. W wierszu zaś ptak ten, zapewne pamiętając minione tragiczne wydarzenia, przepowiada nieszczęście, strach, głód i zniszczenie, staje się więc łącznikiem pomiędzy przeszłością, teraźniejszością a przyszłością:

Вещает иго злых татар,
Вещает казней ряд кровавых,
И трус, и голод, и пожар,
Злодеев силу, гибель правых... [Блок 1955, 16]

Mitologiczny Gamajun łączy w sobie znaczenia ptaka „carskiego”, „wieszczego”, przepowiadającego szczęście i rajski dobrobyt [Былинин, Магомедова 2012, 42–43].

Błok przedstawia Gamajuna jako pięknego ptaka⁶ („прекрасный лик”) pragnącego miłości. Zyskuje więc fizyczne i metafizyczne cechy człowieka. Niestety, jest on spętany okowami strachu i pokryty krwią:

своей проникновенной лирикой передает потрясение, вызванное картинами страшных бедствий” [Михеева, online].

⁶ Piękno Gamajuna opiewa także Klujew:

Не размывать сейсмографу русских кручин,
Гамаюнов – выдающих птиц красоты. [Клюев 1969, II, 291]

Предвечным ужасом объят,
Прекрасный лик горит любовью,
Но вещей правдою звучат
Уста, запекшиеся кровью!.. [Блок 1955, 16]

Z wiersza nie uzyskujemy również informacji na temat tego, gdzie dokładnie znajduje się ptak. Wiemy jedynie, że w jego otoczeniu jest woda („На глдах бесконечных вод”). Brak natomiast bardzo istotnej informacji o tym, że Gamajun siedzi na drzewie wyrastającym z tej wody. Jest to Drzewo Życia, jeden z kluczowych symboli dla mitologii słowiańskiej⁷.

W pracy Aleksandra Afanasjewa *Поэтические воззрения славян на природу* czytamy:

Лубочная карта, известная под заглавием: „Книга, глаголемая Козмография, переведена бысть с римского языка”, представляет круглую равнину земли, омываемую со всех сторон рекою-океаном; на восточной стороне означен „остров Макарийский, первый под самым востоком солнца, близ блаженного рая; потому его тако нарицают, что залетают в сий остров птицы райские Гомаюн и Финикс и благоухание износят чудное... тамо зимы нет” [Афанасьев 2008, 544].

Opis ten stał się inspiracją twórczą także dla Konstantina Balmonta podczas pisania wiersza *Райские птицы* (1906):

На Макарийских островах,
Куда не смотрят наши страны,
Куда не входят Смерть и Страх,
И не доходят великаны, –

На Макарийских островах
Живут без горя человеки,
Там в изумрудных берегах
Текут пурпуровые реки.

Там камни ценные цветут,
Там всё в цветеньи вечно юном,
Там птицы райские живут,
Волшебный Сири с Гамаюном.

И если слышим мы во сне
Напев, который многолирен,
В тот час, в блаженной той стране,
Поёт о счастье светлый Сири.

⁷ Motyw Drzewa Życia jest bardzo złożony i wymaga oddzielnej analizy.

И если звоном нежных струн
Ты убаюкан, засыпая,
Так это птица Гамаюн
Поёт в безвестном, голубая. [Бальмонт 2010, II, 460–461]

Bez wątpienia przedstawiono tu odległą, niedostępną rajska przestrzeń bez strachu i śmierci (co ważne w wierszu pisane wielką literą, więc rozpatrywane w charakterze postaci mitologicznych), w której życie ludzkie upływa w wiecznej szczęśliwości, w otoczeniu pięknej przyrody i rajskich ptaków. Jak pisze Diomin: „мифологема Страны всеобщего счастья и индивидуального блаженства известна как апокрифические Макарейские (Макарийские) острова (что, собственно, является греческим эквивалентом Блаженных островов: *makar-ios* означает «блаженный», «счастливый»)» [Демин 2003, 13]. Należy zwrócić uwagę, że w rajskiej przestrzeni bytują dwa ptaki: Sirin i Gamajun. Widzimy więc, że Balmont zachował tradycyjne znaczenie Gamajuna jako ptaka wieszczącego dobrą nowinę, jednak podobnie jak w wierszu Błoka nie odnajdujemy tu odniesienia do jego wyglądu mitycznego. Balmont mówi jedynie, że to błękitny ptak, którego wieczorny śpiew jest kojący. Ponadto Gamajuna przedstawia w kontekście muzyki i dźwięków (*звоном нежных струн / Ты убаюкан*), o czym nie mówi tradycja kulturowa. Podobny motyw wykorzystał poeta w wierszu *Гусляр* (1909):

И цветочно звоны бродят,
Переключка голубая,
Словно в птице Гамаюне
Разыгралася свирель. [Бальмонт 2010, III, 62]

Z przeprowadzonych badań wynika, że poeci i malarze inspirowali się wierzeniami ludowymi, wykorzystując motywy i wątki zaczerpnięte z mitologii. Jak wspomniano wcześniej, przekazy dotyczące mitologii słowiańskiej są bardzo nieprecyzyjne. Istniejące źródła są fragmentaryczne, niewystarczająco wiarygodne, a nawet często zmyślone, co podaje w wątpliwość ich wartość naukową. Takie stanowisko prezentuje polski badacz Aleksander Brückner, który odkrył wiele błędnych informacji w kronikach średniowiecznych i konsekwentnie wszystkie oparte na nich badania i ustalenia uznał za niewiarygodne. Głównym problemem dla badaczy wierzeń Słowian jest brak oryginalnych źródeł, a więc opisów obrzędów, rytuałów, mitów pochodzących z okresów, gdy pogaństwo było najszerzej rozprzestrzenione. Aleksandra Bażenowa podkreśla, że pierwotna mitologia słowiańska „похожа на клочки старинных кружев, забытый узор которых

надо восстановить по обрывкам” [Баженова 1993, 4]. Dlatego też poetyckie opisy ptaków mitycznych nie są dokładnym odzwierciedleniem tradycyjnych wyobrażeń, a mitopoetycką transformacją.

BIBLIOGRAFIA

Malej Izabella. 2019. *Rajskie ptaki Aleksandra Błoka i Wiktora Wasniecowa*. „Acta Univeritatis Wratislaviensis” nr 3927. “Slavica Wratislaviensia” R. CLXX: 25–40.

Асов Александр Игоревич. 2011. *Русские веды. Песни Птицы Гамаюн*. Москва: Издательство Амрита.

Афанасьев Александр Николаевич. 2008. *Поэтические воззрения славян на природу*. В: Афанасьев Александр Николаевич. *Славянская мифология*. Москва: Эскимо.

Баженова Александра. 1993. *Мифы древних славян. Велесова книга*. Саратов: Издательство «Надежда».

Бальмонт Константин Дмитриевич. 2010. *Собрание сочинений в семи томах*. Москва: Издательство Книжный Клуб Книговек.

Бень Евгений Моисеевич. 1985. *Гамаюн, Сирин и Алконост: фольклор и живопись в двух стихотворениях Блока*. «Русская речь» № 4: 131–136.

Блок Александр Александрович. 1955. *Стихотворения*. Ленинград: Издательство Советский писатель.

Бунин Иван Алексеевич. 1984. *Сочинения в трех томах*. Москва: Издательство Художественная Литература.

Былинин Виктор Константинович, Магомедова Дина Махмудовна. 2012. *Из наблюдений над bestiарием А. Блока: птицы Гамаюн, Сирин, Алконост и другие*. В: *Bestiарий в словесности и изобразительном искусстве: Сб. статей*. Ред. Довгий О.Л. Москва: Издательство Intrada: 41–59.

Бычков Алексей Александрович. 2008. *Энциклопедия славянской мифологии*. Москва: Издательство АСТ.

Вовк Олег Викторович. 2006. *Энциклопедия знаков и символов*. Москва: Издательство Вече. *Голубиная книга: Русские народные духовные стихи XI–XIX вв.* 1991. Ред. Солощенко Л.Ф., Прокошина Ю. Москва: Издательство Московский рабочий.

Дагестанский музей изобразительных искусств. (online) https://archive.ru/viktorvasnetsov/works/388691~Gamajun_ptitsa_veschaja (доступ 05.05.2020).

Демин Валерий Никитич. 2003. *Русь летописная*. Москва: Издательство Вече.

Древнерусский словарь. Термины и определения славянской мифологии. (online) <https://drevnerus.ru/stratim/> (доступ 26.04.2020).

Клюев Николай Алексеевич. 1969. *Сочинения в двух томах*. Мюнхен: Издательство А. Neimanis.

Маркин Павел Федорович. 2009. *Славянская мифология как мировосприятие и текст русской литературы*. Барнаул: Издательство Алтайской государственной академии культуры и искусств.

Мелетинский Елеазар. 2001. *От мифа к литературе*. Москва: Издательство: Российский государственный университет.

Михеева Людмила Викентьевна. *Шостакович. Семь стихотворений Блока*. (online) <https://www.liveinternet.ru/users/2870220/post294603641> (доступ 22.04.2020).

Ремизов Алексей Михайлович. 1996. *Посолонь. Волшебная Россия*. Санкт-Петербург: Издательство Ивана Лимбаха.

- Романов Дмитрий Анатольевич. 2014. *О слове гамаюн и его функциональной истории в русском языке*. «Русский язык в школе» № 6: 75–81.
- Словарь русских народных говоров*. 1970. Ред. Сороколетов Ф.П. Ленинград: Издательство Наука. Ленинградское Отделение.
- Спивак Моника Львовна. 2008. *Издательство «Алконост»: к вопросу о традициях символистского книгоиздания*. «Вестник Российского гуманитарного университета (РГГУ): Ежемесячный научный журнал. Серия “Журналистика. Литературная критика”» № 11 (08): 132–137.
- Шахматова Елена Васильевна. 2014. *Мифические птицы в культуре Серебряного века: возрождение архаики*. «Обсерватория культуры» № 6: 128–135.
- Энциклопедия славянской культуры, письменности и мифологии*. 2013. Ред. Кононенко А.А. Харьков: Издательство Фолио.

REFERENCES

- Afanas'ev Aleksandr Nikolaevič. 2008. *Poëtičeskie vozzreniâ slavân na prirodu* [Poetic Views of the Slavs on Nature]. In: Afanas'ev Aleksandr Nikolaevič. *Slavânskaâ mifologiâ* [Slavic mythology]. Moscow, Èskimo. (In Russian)
- Asov Aleksandr Igorevič. 2011. *Russkie vedy. Pesni Pticy Gamaûn* [Russian Vedas. Gamayun Bird Songs]. Moscow, Izdatel'stvo Amrita. (In Russian)
- Bal'mont Konstantin Dmitrievič. 2010. *Sobranie sočinenij v semi tomach* [Collected Works in 7 Volumes]. Moscow, Izdatel'stvo Knižnyj Klub Knigovek. (In Russian)
- Baženova Aleksandra. 1993. *Mify drevnih slavân. Velesova kniga* [Myths of the ancient Slavs. Veles book]. Saratov, Izdatel'stvo Nadežda. (In Russian)
- Ben' Evgenij Moiseevič. 1985. *Gamaûn, Sirin i Alkonost: fol'klor i živopis' v dvuh Stihotvoreniâh Bloka* [Gamayun, Sirin and Alkonost: Folklore and Painting in Two Bloc Poems]. „Russkaâ reč” no 4, pp. 131–136. (In Russian)
- Blok Aleksandr Aleksandrovič. 1955. *Stihotvoreniâ* [Poems]. Leningrad, Izdatel'stvo sovetskij pisatel'. (In Russian)
- Bunin Ivan Alekseevič. 1984. *Sočineniâ v trioh tomah* [Works in 3 Volumes]. Moscow, Izdatel'stvo Hudožestvennaâ Literatura. (In Russian)
- Byčkov Aleksej Aleksandrovič. 2008. *Ènciklopediâ slavânskoj mifologii* [Encyclopedia of Slavic Mythology]. Moscow, Izdatel'stvo AST. (In Russian)
- Bylinin Viktor Konstantinovič, Magomedova Dina Mahmudovna. 2012. *Iz nablûdenij nad bestiariem A. Bloka: pticy Gamaûn, Sirin, Alkonost i drugie* [From Observations of A. Blok's Bestiary: Birds Gamayun, Sirin, Alkonost and Others]. In: *Bestiarij v slovesnosti i izobrazitel'nom iskusstve. Sb. statej* [Bestiary in Literature and Art: Col. articles]. Ed. Dovgij O.L. Moscow, Izdatel'stvo Intrada, pp. 41–59. (In Russian)
- Dagestanskij muzej izobrazitel'nyh iskusstv*. [Dagestan Museum of Fine Arts]. Available at: <https://artchive.ru/viktorvasnetsov/works/3886> (Accessed 05 May 2020) (In Russian)
- Demin Valerij Nikitič. 2003. *Rus' letopisnaâ* [Chronicle Russia]. Moscow, Izdatel'stvo Veče. (In Russian)
- Drevnerusskij slovarik. Terminy i opredeleniâ slavânskoj mifologii* [Old Russian Dictionary. Terms and Definitions of Slavic Mythology]. Available at: <https://drevnerus.ru/stratim/> (Accessed 26 April 2020). (In Russian)
- Ènciklopediâ slavânskoj kul'tury, pis'mennosti i mifologii* [Encyclopedia of Slavic culture, writing and mythology]. 2013. Ed. Kononenko A.A. Kharkov, Izdatel'stvo Folio. (In Russian)

- Golubinaâ kniga: Russkie narodnye duhovnye stihi XI–XIX vv.* [Pigeon Book: Russian Folk Spiritual Verses of the 11th–19th Centuries]. 1991. Eds Sološenko L.F., Prokošina Ū. Moscow, Izdatel'stvo Moskovskij rabočij. (In Russian)
- Ključev Nikolaj Alekseevič. 1969. *Sočineniâ v dwuh tomah* [Works in 2 Volumes]. Munich, Izdatel'stvo A. Neimanis. (In Russian)
- Malej Izabella. 2019. *Rajskie ptaki Aleksandra Bloka i Wiktora Wasniecowa*. “Acta Univeritatis Wratislaviensis” no 3927. “Slavica Wratislaviensia” Vol. CLXX, pp. 25–40. (In Polish)
- Markin Pavel Fedorovič. 2009. *Slavânskaâ mifologiâ kak mirovospriâtie i tekst russoj literatury* [Slavic Mythology as a Worldview and the Text of Russian Literature]. Barnaul, Izdatel'stvo Altajskoj gosudarstvennoj akademii kul'tury i iskusstv. (In Russian)
- Meletinskij Eleazar. 2001. *Ot mifa k literature*. [From Myth to Literature] Moscow, Izdatel'stvo Rossijskij gosudarstvennyj universitet. (In Russian)
- Miheeva Lûdmila Vikent'evna. *Šostakovič. Sem' stihotvorenij Bloka* [Shostakovich. Seven Poems of the Blok]. Available at: <https://www.liveinternet.ru/users/2870220/post294603641> (Accessed 22 April 2020). (In Russian)
- Remizov Aleksej Mihajlovič. 1996. *Posolon'. Volšebnaâ Rossiâ* [Posolon. Fairy Russia]. St. Petersburg, Izdatel'stvo Ivana Limbaha. (In Russian)
- Romanov Dmitrij Anatol'evič. 2014. *O slove gamaûn i ego funkcional'noj istorii v russkom âzyke* [About the Word Gamayun and its Functional History in Russian]. “Russkij âzyk v škole” no 6, pp. 75–81. (In Russian)
- Šahmatova Elena Vasil'evna. 2014. *Mifičeskie pticy v kul'ture Serebrânogo veka: vozroždenie arhaiki* [Mythical Birds in the Culture of the Silver Age: the Revival of the Archaic]. “Observatoriâ kul'tury” no 6, pp. 128–135. (In Russian)
- Slovar' russkij narodnyh govorov* [Dictionary of Russian Folk Dialects]. 1970. Ed. Sorokoletov F.P. Leningrad, Izdatel'stvo Nauka. Leningradskoe Otdelenie. (In Russian)
- Spivak Monika L'vovna. 2008. *Izdatel'stvo “Alkonost”: k voprosu o tradiciâh simbolistskogo knigozdaniiâ* [Alkonost Publishing House: On the Question of the Traditions of Symbolist Book Publishing]. “Vestnik Rossijskogo gumanitarnogo universiteta (RGGU): Ežemesâčnyj naučnyj žurnal. Seriiâ «Žurnalistika. Literaturnaâ kritika»” no 11 (08), pp. 132–137. (In Russian)
- Vovk Oleg Viktorovič. 2006. *Ėnciklopediâ znakov i simbolov* [Encyclopedia of Signs and Symbols]. Moscow, Izdatel'stvo Veče. (In Russian)

